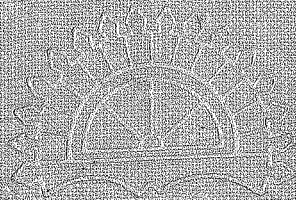


IŠ
LIETUVIŲ
KULTŪROS
ISTORIJOS



IV

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

JŠ
LIETUVIŲ
KULTŪROS
ISTORIJOS

IV



REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Istorijos mokslų daktaras J. JURGINIS
Istorijos mokslų kandidatas P. KULIKAUSKAS
Istorijos mokslų kandidatė A. VYSNIAUSKAITE
(atsakingoji redaktorė)
Lietuvos TSR MA akademikas J. ŽIUGZDA
(vyriausiasis redaktorius)

Sis, ketvirtasis iš eilės, „Iš lietuvių kultūros istorijos“ straipsnių rinkinys yra paskutinis, baigiamasis šio serijinio leidinio tomas. Jis išleidžiamas ryšium su VII Tarptautiniu antropologijos ir etnografijos mokslų kongresu, įvykstančiu 1964 metų rugpjūčio 3–10 dienomis Maskvoje. Kongresas, kuriame labai plačiai atstovaujama viso pasaulio etnografijos bei antropologijos ir kitų jiems giminingų mokslų (etnolingvistikos, paleantropologijos, somatologijos, muzeologijos, folkloristikos) laimejimams, drauge yra ir tarybinio mokslo pranašumų parodymas.

Šio tomo medžiaga artima Kongreso problematikai. Jame daugiau, negu ankstesniuose šios serijos tomuose, liečiami socialistinės kultūros Lietuvoje vystymosi klausimai, visų pirma pramonės darbininkų buitis ir kultūra. Dalis straipsnių skirta klasinės visuomenės buičiai ir kultūrai, be kurių gilesnės analizės neįmanomas daugelio socialistinės kultūros klausimų sprendimas.

Spausdinami straipsniai paremti nauja, ligi šiol daugiausia niekur neskelbta ir pirmą kartą panaudojama archyvine bei ekspedicijų metu surinkta medžiaga.

Anksčiau išėjusieji „Iš lietuvių kultūros istorijos“ tomai buvo teigiamai įvertinti respublikinėje, sąjunginėje ir užsienio spaudoje. Tačiau, plečiantis respublikoje etnografijos, archeologijos ir giminingų šakų mokslui, ryškėjo ir leidinio klaidos bei trūkumai. Stambiausias iš jų — temų įvairumas. Ateityje bus stengiamasi leisti knygas arba mokslo darbų sąsiuvinius, parašytus kad ir daugelio autorių, bet skirtus vienai kuriai temai. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas dėkoja visiems „Iš lietuvių kultūros istorijos“ leidinio straipsnių autoriams ir kviečia toliau bendradarbiauti instituto leidiniuose.

I. SOCIALISTINĖS KULTŪROS KLAUSIMAI

LIETUVIŲ TARYBINĖ ETNOGRAFIJA DABARTIES UŽDAVINIŲ ŠVIESOJE

A. VYSNIAUSKAITE

Etnografija yra vienas tų visuomeninių mokslų, kuris šiuo metu yra betarpiškiausiai susijęs su tarybinės liaudies gyvenimu, su komunizmo statyba. Liaudies buitis, jos ūkinė veikla, jos visuomeninė ir dvasinė kultūra yra etnografijos tyrinėjimo objektas, o tiesioginis tos buities ir kultūros vystymosi procesų stebėjimas — vienas pagrindinių tyrinėjimo metodų. „Tur būt, nėra nė vienos ekonominio, socialinio ar ideologinio gyvenimo srities,— sakoma žurnalo „Sovetskaja etnografija“ 1961 m. Nr. 6 vedamajame straipsnyje, pavadintame „Pagrindiniai tarybinės etnografijos uždaviniai TSKP XXII suvažiavimo nutarimų šviesoje“,— kurioje teisingai organizuoti etnografiniai tyrinėjimai negalėtų būti panaudoti kasdieninei komunizmo statybos praktikai. Etnografija tyrinėja tautų materialinę ir dvasinę kultūrą, jų ūkinę, visuomeninę veiklą ir šeimos buitį. Visose šiose srityse etnografas — tarybinės visuomenės tyrinėtojas — gali ir turi išryškinti augančius komunizmo bruožus, apibendrinti priešakinį komunizmo statybos patyrimą ir tuo pačiu prisidėti prie jo spartesnio paskleidimo masėse“¹.

Tarybinės liaudies, ryžtingai ir pasiaukojamai vykdančios istorinio TSKP XXII suvažiavimo priimtą išplėstinę komunizmo sukūrimo mūsų šalyje programą, šiuolaikinio gyvenimo etapas yra kokybiškai naujas jos vystymosi etapas. Nuolatiniai tarybinės liaudies laimėjimai įvairiose ūkinės ir kultūrinės statybos srityse pasiekiami tik po ilgų ieškojimų, įvairiais būdais pasireiškiančios kūrybinės liaudies iniciatyvos ir sumanumo dėka, ryžtingai kovojant su visa tuo, kas yra atgyvenę, kas nesiderina su marksistine liaudies ideologija bei pačia komunizmo statybos praktika, ir šalinant tai iš kelio. Šioje kasdieninėje kovoje už TSKP Programos iškeltų uždavinių įgyvendinimą, už spartesnį komunizmo sukūrimą mūsų šalyje bręsta naujas žmogus, sąmoningas ir aktyvus tarybinės visuomenės narys. Laipsniškai formuojasi nauja žmonių pažiūra į darbą, į tarpusavio sugyvenimą, į šeimą ir pareigas jai, tvirtėja naujos moralinės ir estetiškos pažiūros, požiūris į mokslą, meną ir kitas kultūrinės vertybes. Kitais žodžiais tariant, šiuo metu tarybinėje visuomenėje, visų ją sudarančių socialistinių nacijų, tautybių ir etninių grupių viduje vyksta tokie giluminiai procesai, kurie apsprendžia ne tik šiuolaikinių komunizmo statytojų, bet ir būsimųjų komunistinės visuomenės narių asmens ir veiklos bruožus.

TSKP Programoje, kalbant apie visuomeninių mokslų uždavinius šiuo laikotarpiu, įsakmiai pabrėžiama, jog vienas pagrindinių uždavinių „... yra nagrinėti komunizmo statybos praktiką ir ją teoretiškai apibendrinti, iš-tirti pagrindinius socializmo ekonominio, politinio ir kultūrinio vystymosi bei jo peraugimo į komunizmą dėsningumus, nagrinėti komunistinio

¹ Советская этнография. 6, 4—5, 1961.

auklėjimo problemas“². Tuo pačiu partijos Programoje nurodoma ir principinė tarybinių visuomeninių mokslų kryptis, jų glaudūs ryšiai su praktika, su komunistinės statybos uždaviniais.

Tarybų Lietuvos etnografiškai neliko nuošalyje nuo šio programinio įpareigojimo. Jau eilė metų Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, vykdydamas ikitarybinio laikotarpio lietuvių liaudies verslų — žemdirbystės, gyvulininkystės, žvejybos, bitininkystės, — įvairių kaimo amatų bei amatininkų buities, liaudies architektūros, drabužių, maisto ir kitų materialinės kultūros sričių, taip pat šeimos ir visuomeninio gyvenimo tradicijų tyrinėjimus, didelį dėmesį skyrė ir tebeskiria naujojo Tarybų Lietuvos kolūkinio kaimo ir socialistinio miesto gyventojų, visų pirma kolūkiečių ir pramonės darbininkų, buities ir kultūros kitėjimo socializmo laikotarpyje klausimams. Jau 1952 m. Tarybų Lietuvos etnografiškai plačiai įsijungė į TSRS Mokslų akademijos N. Miklucho-Maklajaus v. Etnografijos instituto organizuotą Kompleksinę Pabaltijo antropologinę-etnografinę ekspediciją, turėjusią dvejopą tikslą: 1) tyrinėti Pabaltijo tautų etnogenę, etninę istoriją bei kultūrinius ryšius su kaimyninėmis slavų tautomis ir 2) tyrinėti socialistinius valstiečių buities ir kultūros pertvarkymus jaunose Pabaltijo tarybinėse respublikose. Lietuvos TSR MA Istorijos instituto etnografiškai 1950—1955 m. laikotarpiu atliko stacionarius etnografinius tyrinėjimus visoje eilėje tuo metu organizaciniu ir ekonominiu atžvilgiu jau spėjusių sustiprėti respublikos kolūkių, kaip antai: Joniškio raj. „Kepalių“, Biržų raj. „Tarybinio artojo“, Kėdainių raj. „Kraikių“ ir kt. Buvo betarpiškai stebimi įvairūs kolūkiečių buityje vykę procesai ir ekonomiškai tuo metu silpnesniuose kolūkiuose, pavyzdžiui: Rokiškio raj. „Svyturio“, Linkuvos raj. Karolio Poželos vardo ir kt. Etnografų užfiksuoti pastebėjimai davė daug medžiagos nušviesti kalbamojo laikotarpio socialistinės statybos Lietuvos kaime sunkumams, valstiečių psichologiniam lūžiui, pereinant į naują ūkininkavimo sistemą, o tuo pačiu padėjo ir kai kurias išryškėjusių negerovių pašalinti. Tokiu būdu pagal etnografinių tyrinėjimų metodiką betarpiškai stebėtuose objektuose surinkta medžiaga leido išryškinti pradinio kolektyvizacijos laikotarpio Tarybų Lietuvos kaimo buityje vykusius kai kuriuos būdingus procesus, nustatyti jų raidos dėsningumus. Sukauptoji medžiaga buvo apibendrinta tokiose monografijose šiuolaikine tematika, kaip „Lietuvių valstiečių šeimos buitis“³ ir „Šiuolaikiniai lietuvių valstiečių gyvenamieji namai“⁴, taip pat daugelyje kitų mokslinėje spaudoje paskelbtų straipsnių.

Kaip ekspedicijų darbo rezultatas Lietuvos TSR MA Istorijos instituto etnografinėje fototekeje sukaupta daugiau kaip 17 000 fotonegatyvų, apie 5000 vienetų grafinės medžiagos, tame tarpe liaudies architektūros, audinių, XIX a. pabaigos—XX a. pradžios drabužių, namų apyvokos daiktų, įvairių darbo įrankių piešinių bei brėžinių. Didelė dalis šios medžiagos ne tik netolimoje ateityje, bet ir šiandien yra nepakartojamas istorinės vertės dokumentas, nes pačių objektų, kurie savo metu buvo nufotografuoti ar nupiešti, jau nebėra: kai kurie senieji pastatai nugriauti ar perstatyti, senovinio sukirpimo ir namų darbo medžiagų drabužiai, išėję iš mados, o daugeliu atvejų mirus jų savininkams, nebesaugojami sunyko. Ši

² Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programa.— TSKP XXII suvažiavimo medžiaga, 363, Vilnius, 1962.

³ А. Вишняускайте, Семейный быт литовских колхозников.— Семья и семейный быт колхозников Прибалтики. Труды Института Этнографии АН СССР, 48, 7—61, Москва, 1962.

⁴ И. Буткявичюс, Современное литовское крестьянское жилище. Кандидатская диссертация, 1956.

medžiaga ateityje patarnaus kaip vaizdingas feodalinio ir kapitalistinio laikotarpių Lietuvos valstiečių vargingos buities dokumentas.

Siekdamas surinkti kuo tikslesnius ir pilnesnius dabartį liečiančius duomenis ir pritraukti į etnografinės medžiagos rinkimo darbą visuomeniniais pagrindais dirbančius kraštotyrimus, Istorijos institutas 1959—1963 m. parengė ir išspausdino keletą specialių anketų Lietuvos TSR kolūkiečių ir darbininkų šiuolaikinę buitį ir kultūrą atspindinčiai etnografinę medžiagai rinkti, kaip antai: „Anketa rinkti etnografinę medžiagą apie sodybas, gyvenamuosius ir ūkinius pastatus“, „Senieji ir dabartiniai lietuvių liaudies vestuvių papročiai“, „Darbininkų šeimos kortelė“, „Kolūkiečių šeimos kortelė“ (siauroji), „Nurodymai rinkti medžiagą apie kaimų ir miestelių amatus“ ir kt. Ypač išsami (27 psl.) yra „Kolūkiečių šeimos anketa“ (plačioji), apimanti visą kompleksą kolūkiečių šeimą liečiančių klausimų: šeimos sudėtį, išsilavinimą, kiekvieno nario amžių, giminytės laipsnį, šiuometinį užsiėmimą, uždarbį, visuomeninę veiklą, taip pat šeimos biudžetą (pajamas, jų šaltinius, išlaidas ir jų pobūdį), šeimos naudojamų gyvenamųjų ir ūkinių pastatų kiekį bei kokybę, jų vidaus išplanavimą, interjerą, panaudojimo pobūdį, šeimos aprangą, maitinimąsi, šeimos kultūrinius poreikius ir jų patenkinimo priemones, taip pat šeimos narių pasaulėžiūrą, ypač jų religines ir ateistines pažiūras.

Anketinis dabartį liečiančios etnografinės medžiagos rinkimas ne tik palengvino tyrinėtojų darbą, bet visų pirma juos įgalino, remiantis masiniu būdu surinktais duomenimis, daryti labiau pagrįstus mokslinius apibendrinimus ir nustatyti kai kuriuos šiuolaikinių etninių ir kultūrinių-buitinių procesų dėsningumus. Dalis minėtų anketų buvo išplatinta per Lietuvos TSR Kraštotyros draugiją respublikos vidurinių ir aštuonmečių mokyklų mokytojų, Kraštotyros muziejų darbuotojų ir kitų visuomenininkų tarpe. „Darbininkų šeimos kortelė“ su analogiškais klausimais kaip ir „Kolūkiečių šeimos anketoje“ buvo, Istorijos instituto etnografams vadovaujant, pačių darbininkų užpildyta Juodupės „Nemuno“ vilnionių audinių fabrike ir Grigiškių bandomojo popieriaus kombinate, kur nuo 1961 m. atliekami stacionariniai etnografiniai darbininkų buities tyrinėjimai, taip pat Šiaulių „Elnio“ odos kombinate ir kitose įmonėse. Kolūkiečių šeimą liečianti anketa buvo užpildyta Kėdainių raj. „Kraikių“, Šilalės raj. „Saulėtekio“, Ignalinos raj. „Raudonosios žvaigždės“ ir Varėnos raj. „Pirčiupio“ kolūkiuose. Pastarajame nuo 1961 m. vykdomi stacionariniai kolūkiečių socialistinės buities ir kultūros tyrinėjimai. Pagal šią anketą nemaža šeimų buvo aprašyta Varėnos, Alytaus, Prienų ir kituose rajonuose. Kadangi šios anketos apima labai įvairias darbininkų ir kolūkiečių šeimos buities puses, surinkta medžiaga yra vertingas šaltinis dabartinei Tarybų Lietuvos kolūkiečių ir darbininkų šeimos buičiai bei kultūriniam lygiui apibendrinti, o drauge ji padeda išryškinti kai kuriuos būdingiausias buities ir kultūros vystymosi dėsningumus.

Pamėginkime šią medžiagą trumpai panagriniėti. Kokie yra būdingiausi išplėstinės komunizmo statybos laikotarpio Tarybų Lietuvos kolūkiečių ir pramonės darbininkų šeimos buities bruožai; kas šias dvi draugiškas mūsų tarybinės visuomenės klases jungia ir kas jas laikinai skiria; kokiais būdais vyksta TSKP Programoje numatytas socialistinio miesto ir kaimo buities suartėjimas.

Šiuo metu, kada stambios socialistinės žemės ūkio ir pramonės gamybos organizavimas įgavo visuomeninį pobūdį, tiek pačios gamybos, tiek jos priemonių tyrinėjimas nebeįeina į etnografų darbo sritį. Šiuo metu etnografų dėmesys koncentruojamas ties šeima, nes joje ryškiausiai atsispindi pasikeitimai, susiję su gamybos būdo pasikeitimu ir jo sąlygojami.

Aukščiau minėtos „Kolūkiečių šeimos anketos“ analizavimas visų pirma rodo pačios šeimos sudėties kitėjimą socializmo sąlygomis. Dabartinės Tarybų Lietuvos kolūkiečių šeimos yra mažosios individualinės šeimos tipo. Tiek kolūkiečių, tiek darbininkų tarpe vyrauja dviejų giminystės kartų (t. y. tėvai ir jų nepilnamečiai vaikai) šeimos. Tokios šeimos sudaro daugiau kaip pusę visų tyrinėtųjų šeimų skaičiaus. Pavyzdžiui, Silalės raj. „Saulėtekio“ kolūkyje 1961 m. iš surašytų 127 šeimų dviejų giminystės kartų šeimų buvo 60%, Ignalinos raj. „Raudonosios žvaigždės“ kolūkyje iš 117 surašytų šeimų — 64%. Tuo tarpu šeimos iš trijų kartų (tėvai—vaikai—seneliai) tuose pačiuose kolūkiuose tesudarė 8—9%. Anksčiau (1950—1955 m.) tyrinėtuose respublikos šiaurės, šiaurės rytų ir vidurio rajonų kolūkiuose dviejų giminystės kartų šeimos sudarė 61,8%, trijų kartų — 8,5%⁵. Tai rodo, kad dabartinė Tarybų Lietuvos kolūkiečių šeima miesto dirbančiųjų šeimos pavyzdžiu yra pasiekusi kraštutinę savo dalijimosi ribą. (Šia proga galima prisiminti, kad XIX a. pabaigoje visoje Lietuvoje, o pietryčių dalyje — Dzūkijoje — net ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, dar buvo galima sutikti neišsidalijusių šeimų, kuriose drauge viename name gyveno ir bendrą šeimos ūkį vedė tėvų gyvenę keletas vedusių sūnų ar, tėvams mirus, keletas vedusių brolių). Vadinasi, dabartinė kolūkiečių šeima yra mažoji šeima ir savo tipu nesiskiria nuo pramonės darbininkų šeimos. Pavyzdžiui, Juodupės „Nemuno“ fabrike, remiantis 1962 m. etnografinių tyrinėjimų duomenimis, iš 3—4 asmenų susidedančios dviejų kartų šeimos sudarė 71,9%, Grigiškių bandomojo popieriaus kombinata — 62,5%.

Iš to seka praktiška išvada: kadangi kolūkiečių kaip ir darbininkų šeimose jau nėra atliekamų narių (turime galvoje nusenusių trečiosios kartos narius — senelius), kurie galėtų motinoms padėti auginti ir auklėti jų mažamečius vaikus, tai, siekiant sparčiau išplėsti visuomeninę gamybą, tam tikslui plačiau įjungiant į darbą kolūkyje ir fabrike moteris-motinas, būtina kiek galima greitesniais tempais ir platesniu mastu organizuoti ne tik miestuose, darbininkų gyvenvietėse, bet ir kolūkių pagrindinėse gyvenvietėse, o didesniuose kolūkiuose — ir atskirose brigadose vaikų lopšėlius ir darželius.

Kitas reiškinys, pastebėtas, tyrinėjant tiek kolūkiečių, tiek darbininkų šeimos struktūrą, yra gana didelis atskirą šeimos ūkį vedančių šešių asmenų (viengungių) skaičius. Tuo tarpu kai pramonės darbininkų tarpe viengungiai, vedantieji atskirą šeimos ūkį, daugiausia yra jauni darbininkai, dar nespėję sukurti šeimų, tai didelę dalį iš vieno asmens susidedančių kolūkinčių kiemų sudaro nusenę arba senyvo amžiaus asmenys, dažnai atsiskyrę nuo tame pačiame kolūkyje (kartais net po tuo pačiu stogu) gyvenančių ir dažnai bendrą šeimos ūkį vedančių kitų šeimos narių (sūnaus ir dukters šeimos). Šis reiškinys ypač buvo paplitęs pirmaisiais kolūkinio gyvenimo metais daugelyje silpnų respublikos kolūkių. Tokių fiktyvių šeimų pasidalijimą apsprendė tuo metu dar buvusios gajos smulkiaburžuazinės, privačiasavininkiškos dalies kolūkiečių nuotaikos — siekimas savo šeimos rankose išlaikyti kuo didesnę sodybinį sklypą ir pagalbinį ūkį. Kolūkiams stiprėjant ir kolūkiečių materialinei gerovei kylant, nuo to buvo atsisakyta. Šis etnografinis pastebėtas reiškinys laiku atkreipė ūkininkų organų dėmesį, kad reikia skatinti materialinį kolūkiečių suinteresuotumą kolūkine gamyba.

Giliau tyrinėdami kolūkiečių šeimą, etnografai atkreipė dėmesį ir į eilę kitų dabartinės šeimos vystymosi dėsnų. Visų pirma išryškėjo

⁵ A. Vyšniauskaitė, Lietuvių kolūkiečių šeimos struktūra ir organizacija.— Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 2, 124, lent. 1, 1957.

nauji kolūkiečių šeimos narių tarpusavio santykiai, t. y. santykiai tarp tėvų ir vaikų, tarp vyro ir žmonos, tarp marčios, žento, iš vienos pusės, ir uošvių (vyro ir žmonos tėvų), — iš kitos. Tuo tarpu kai buržuazijos valdymo metais valstiečių šeimos narių tarpusavio santykius apsprendavo jų ekonominė priklausomybė nuo ūkio savininko (vyro ar tėvo), kuris galėjo diktuoti jiems savo valią, dabartinėse kolūkiečių šeimose kiemo galva tokios teisės į kitus šeimos narius neturi. Reikia pabrėžti, kad dabartinėje šeimoje narių tarpusavio santykiai yra nepalyginamai draugiškesni ir parenti ne ekonomine prievarta, o pagarba ir meile bei moralinės pareigos supratimu. Žinoma, negalima šio teiginio suabsoliutinti. Reikia drauge pripažinti ir tai, kad daugeliu atvejų atskiro šeimos nario autoritetas priklauso nuo jo užimamų pareigų ir gaunamo atlyginimo, kitaip sakant, nuo jo įnešamų pajamų į šeimos biudžetą dydžio. Pastaroji aplinkybė ypač atsiliepė jaunimo ir moterų, ypač dirbančių gyvulininkystės fermose, savarankiškumo išaugimui.

Būtina pažymėti kaip vieną iš esminių šiuolaikinės kolūkiečių, o dar labiau darbininkų, šeimos vystymosi dėsnų — tai nacionaliniu atžvilgiu mišrių šeimų nuolatinį gausėjimą. Šis faktas akivaizdžiai įrodo mūsų liaudies pasaulėžiūros kitėjimą, religijos vaidmens nykimo, o ypač tarybinių tautų savaiminio konsolidavimosi procesą.

Kaip vienas iš reikšmingų šeimos buities momentų yra ryškus ypač jaunosios kolūkiečių kartos atsitraukimo nuo religijos, ateizmo plitimo ne tik mieste, bet ir kaime procesas: nors kolūkiečių gyvenamuosiuose namuose dar galima rasti religinio kulto žymių, ypač religinių paveikslų, tačiau šeimose jau griežtai nebesilaikoma bažnytinių švenčių, nepaisoma pasninkų ir pan. Pagaliau ir tokie paveikslai ten, kur nėra aktyvių ateistų, laikomi daugiau iš tradicijos, negu iš įsitikinimo. Didelį vaidmenį šiuo atžvilgiu suvaidino ir tebevaidina bendras kolūkinio Tarybų Lietuvos kaimo kultūrinis išaugimas, kultūrinė kaimo revoliucija, įtraukusi mases į meninę saviveiklą, sportą, išmokiusi mylėti knygą, spaudą, radiją ir kiną.

Kalbant apie materialinę kolūkiečių šeimos buities pusę, reikia pabrėžti kaip būdingą bruožą nuolat augančius kolūkiečių poreikius ir didėjančią jų patenkinimą: namuose daug naujausių fabrikinės gamybos baldų — sofų, drabužinių spintų, lovų, kėdžių ir kt., namų darbo milinius ir marškonių drabužius jau galutinai pakeitė pirktinių medžiagų drabužiai, drobinius marškinius — pirktiniai medžiaginiai ar trikotažiniai baltiniai. Ypač krenta į akis gatavų drabužių paklausa kolūkiniame kaime. Būdinga, kad jaunesnio amžiaus kolūkiečių kasdieniniai drabužiai savo išvaizda mažai besiskiria nuo šventadieninių, išėginių drabužių: jie tokie pat švarūs, gerai pasiūti, atitinką laiko madą. Tuo atveju etnografinė medžiaga papildoma ir paryškina oficialiosios statistikos duomenis, kurie rodo, kad išlaidos vien tik gataviems drabužiams pirkti kiekvienam kolūkiečių šeimos nariui Tarybų Lietuvoje nepaliaujamai didėja: pavyzdžiui, 1961 m., palyginus su 1953 m., pakilo apie 5 kartus (1953 m.— 100%, 1961 m.— 495%). Tuo pačiu laikotarpiu odinės avalynės sunaudojimas pakilo iki 229%⁶. Tą patį galima pasakyti ir apie buto sąlygų bei interjero pakitimus. Tuo pačiu laikotarpiu (1953—1961 m.) išlaidos baldams ir kitiems namų apyvokos reikmenims įsigyti, skaitant vienam kolūkiečių šeimos nariui, taip pat išaugo beveik 5 kartus (1953 m.— 100%, 1961 m.— 483%)⁷.

Kolūkiečių maistas tapo įvairesnis vartojamųjų produktų, jų tarpe krautuvėse perkamų maisto pramonės gaminių atžvilgiu. Daug daugiau,

⁶ Lietuvos TSR liaudies ūkis 1961 metams. Statistinių duomenų rinkinys, 19, Vilnius, 1963.

⁷ Ten pat.

palyginus su 1953 m., sunaudojama mėsos, pieno ir ypač cukraus. Statistika rodo, kad, palyginus su 1953 m., mėsos sunaudojimas vienam kolūkiečių šeimos nariui 1961 m. išaugo 164%, pieno — 152%, riebalų — 206%, kiaušinių — 217%, cukraus — 237%⁸. Naujas reiškinys kolūkiečių buityje — tai kai kurių šeimų, o ypač viengungių, pietavimas kolūkio valgyklose.

Apie mokyklų tinklo išaugimą Tarybų valdžios metais nebereikia nė kalbėti, nes tai pernelyg gerai visiems žinoma. Svarbu, kad, tapus visuotinai prieinamam viduriniam ir aukštajam mokslui, respublikos kolūkiniame kaime atsirado daug naujų specialybių žmonių — zootechnikų, agronomų, mechanizatorių ir pan. Drauge su mokytojais, gydytojais ir kitais inteligentinio darbo atstovais jie sudarė kolūkiečių tarpe inteligentinį tarp sluoksnį, kuris savo ruožtu pastoviai teigiamai veikia visos kolūkiečių masės, o ypač vyresnės kartos žmonių, kultūrinį augimą.

Kolūkiniame kaime išaugo bibliotekų, klubų-skaityklų, kultūros namų tinklas, išsivystė meninė saviveikla, sportas, tapo kasdieniniu reiškiniu kinas. Į kolūkius gastrolių atvyksta Viiniaus ir kitų respublikos miestų teatrai. Kai kurie respublikos kolūkiai turi savo muziejus, muzikos mokyklas ir panašias įstaigas. Visa tai turtina žmonių sąmonę, ugdo komunistinę pasaulėžiūrą, visuomeniškumą, tarybinį patriotizmą, tautų draugystę, padeda išgyvendinti neigiamas praeities tradicijas ir papročius, ugdo estetinį žmonių skonį.

Kolūkių radiofikavimas ir elektrifikavimas (1961 m. jau buvo elektrifikuota trys ketvirtadaliai visų respublikos kolūkių), o vietomis ir dujų fikavimas sudarė sąlygas Tarybų Lietuvos kolūkinio kaimo buitines ir kultūrinio gyvenimo sąlygas priartinti prie miesto sąlygų. Tuo pačiu žengtas didelis žingsnis į kaimo ir miesto suartėjimą.

Šie ir panašūs etnograful užfiksuoti šiuolaikinio Tarybų Lietuvos kolūkinio kaimo buities reiškiniai aiškiai patvirtina TSKP Programos teiginį, kad „Komunizmo sąlygomis nebus klasių, išnyks socialiniai-ekonominiai ir kultūriniai-buitiniai skirtumai tarp miesto ir kaimo; gamybinių jėgų išsivystymo lygiu ir darbo pobūdžiu, gamybinių santykių formomis, buitinėmis sąlygomis, gyventojų gerovės laipsniu kaimas pakils iki miesto lygio“⁹.

Visa dabartinė Tarybų Lietuvos kolūkiečių buitis rodo, jog ji nenukrypstamai vystosi šia kryptimi.

Tokie yra svarbiausi etnograful užfiksuoti naujosios Tarybų Lietuvos kolūkiečių buities vystymosi dėsningumai išplėstinės komunizmo statybos laikotarpiu.

Atskirai reikia paliesti etnografinius Lietuvos TSR darbininkų buities tyrinėjimus ir jų preliminarinius rezultatus. Lietuvos TSR MA Istorijos institutas pirmuosius sistemingesnius darbininkų buities tyrinėjimus pradėjo tiksliai 1960 metais. Tais metais buvo suruošta keletas mokslinių išvykų į Šiaulių miesto gamyklas. Susipažinta su „Elnio“ odos kombinato, konditerijos fabriko „Rūta“ ir Dviračių gamyklos darbininkų sudėtimi, šiek tiek su jų buities sąlygomis. Tačiau reikia pripažinti, kad šios išvykos apčiuopiamesnių rezultatų nedavė. Buvo paskelbtas nedidelis apžvalginio pobūdžio etnografinis straipsnis apie Naujosios Akmenės cemento gamyklos darbininkų dabartinio kultūrinio gyvenimo bruožus¹⁰.

⁸ Lietuvos TSR liaudies ūkis 1961 metams. Statistinių duomenų rinkinys. 20.

⁹ Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programa.— TSKP XXII suvažiavimo medžiaga, 320. Vilnius, 1962.

¹⁰ J. Dobrovoiskas, Naujosios Akmenės cemento gamyklos darbininkų buitis ir kultūra.— ILKI, 3. Vilnius, 1961.

Pirmasis etnografinis šiuolaikinės Tarybų Lietuvos darbininkų buities tyrinėjimas, kuriame jau keliamos kai kurios platesnės problemos, pasirodė 1962 m. žurnale „Sovetskaja etnografija“¹¹. Jame pateikiama nemaža konkrečių duomenų apie Juodupės vilnionių audinių fabriko „Nemunas“ darbininkų buitį ir kultūrą.

Etnografiniai socialistinės darbininkų buities tyrinėjimai Juodupės „Nemuno“ fabrike ir Grigiškių bandomojo popieriaus kombinata bus baigti 1965 metais.

Tarybų Lietuvos etnografai, tyrinėdami šiandieninę pramonės darbininkų buitį ir kultūrą, visų pirma savo tyrinėjimams parenka tam tikrais požūriais tipingus skirtingų pramonės šakų objektus. Pavyzdžiui, „Nemuno“ vilnionių audinių fabrikas jau turi apie 60 metų gyvavimo istoriją, yra buvusioje kaimo vietovėje, toli nuo didesnių pramonės centrų, dauguma darbininkų tiek socialinės kilmės, tiek ir buities sąlygų atžvilgiu buvo ir ligi pastarųjų laikų yra artimai susiję su kaimu. Tokiu būdu šis objektas yra būdingas Lietuvos sąlygoms, kur pagrindinę pramonės darbininkų masę sudarė išeiviai iš valstiečių.

Grigiškių bandomojo popieriaus kombinatas įdomus savo nepaprastai mišria darbininkų nacionaline sudėtimi (čia dirba net 11 tautybių asmenys). Tai leidžia lengviau pasekti nacionalinių ypatumų nykimo šiuolaikiniame etape procesą.

Antra, kadangi tiek kolūkiečių, tiek darbininkų buities ir kultūros dėsningumai visų pirma ir labiausiai apčiuopiamai pasireiškia šeimos buities sferoje, etnografinis darbininkų, kaip ir kolūkiečių, tyrinėjimas remiasi viso atskiros įmonės dirbančiųjų kolektyvo anketiniu ir tam tikro skaičiaus šeimų atrankiniu ypatingai nuodugniu ištyrimu. Šitoks medžiagos rinkimo metodas įgalina sukaupti tiksliausius ir objektyviausius duomenis.

Tokiu būdu Juodupės „Nemuno“ fabrike buvo apklausta 721 šeima. Grigiškių bandomojo popieriaus kombinata — 790 šeimų.

Apibendrinant anketinius duomenis, atkreiptas dėmesys į žymų darbininkų bendrojo išsilavinimo lygio pakilimą. Antai Juodupės „Nemuno“ fabriko darbininkų, gimusių po 1936 m., tarpe 33,3% jau turi vidurinį išsilavinimą, tuo tarpu vyresnio amžiaus (gimę ligi 1936 m.) darbininkų tarpe vidurinį išsilavinimą teturi tik 6,7%. Šis faktas liudija apie Tarybų valdžios politikos liaudies švietimo srityje konkrečius rezultatus.

Anketos duomenys rodo, kad darbininkų darbo užmokesčio dydis daugiausia yra tiesiog proporcingas jų išsilavinimui ir gamybinei kvalifikacijai. Suskirsčius visus „Nemuno“ fabriko darbininkus pagal gaunamą atlyginimą į 12 grupių, pasirodė, kad devyniais atvejais darbo atlyginimo dydžiui įtakos turėjo aukštesnis darbininko bendrasis išsilavinimas. Tai leidžia padaryti išvadą, kad ateityje, visiems darbininkams įsigijus vidurinį ir specialų vidurinį ar aukštąjį išsilavinimą, jų uždarbis taip pat padidės. Tai savo ruožtu susiję su aukštesne darbininkų kvalifikacija, sugebėjimu įvaldyti sudėtingesnę techniką, o priklausomai nuo to ir darbo našumo kilimu. Šis dėsningumas tiesiogiai apspręs kitą tarybinės visuomenės, einančios į komunizmą, buities dėsningumą — vis didėjantį net ir nuolat kylančių jos visuomeninių ir asmeninių poreikių patenkinimą.

Tyrinėtose įmonėse vyrų darbininkų uždarbis kol kas didesnis už moterų uždarbį. Antai Juodupės „Nemuno“ fabrike tarp uždirbančių per

¹¹ А. Даниляускас, К вопросу об изучении культуры и быта литовских рабочих (По материалам фабрики «Нямунас» Рокишкского района). — Советская этнография, 5, 41—47, 1962.

mėnesį mažiau kaip 60 rb — darbininkų vyrų yra 8,3%, moterų — 22,1%, uždirbančių daugiau kaip 80 rb tarpe — darbininkų vyrų — 42,5%, moterų — 21,4%. Daugiau kaip 100 rb uždirbančių darbininkų vyrų yra 14%, moterų — 2,5%. Taip yra dėl to, kad kol kas moters darbininkės kvalifikacija, palyginus su darbininko vyro kvalifikacija, dar yra žemesnė, be to, iš dalies tai lemia ir mažesnis fizinis pajėgumas. (Kol įmonės menkiausiai automatizuotos, reikalinga ir daugiau apmokama fizinė vyrų jėga.)

Darbininkų materialinės kultūros tyrimas rodo, kad šioje srityje sparčiai plinta tarybinės internacionalinės kultūros bruožai. Pavyzdžiui, net tokioje kaimo vietovėje, kokia anksčiau buvo Juodupė, darbininkų gyvenamieji namai yra miesto tipo, jų interjere dominuoja šiuolaikiniai baldai, drabužiams bei kiti buitiniai audiniai išimtinai perkami krautuvėse.

Darbininkų šeimos tradicijose ligi šiol yra išlikę daug bendrų bruožų su kolūkiečių tradicijomis. Pavyzdžiui, kai kurie tradicinių vestuvių elementai dabar netgi atgyja, yra išplečiami ir naujai įprasminami. Tai leidžia manyti, kad pozityviosios liaudies tradicijos ateityje dar labiau suklestės, turėdamos atitinkamą materialinį pagrindą — darbininkų (ir kolūkiečių) šeimos ekonominę gerovę, pasiturimą gyvenimą. Drauge jos pasipildys ir praturtės kai kuriais brolišųjų tarybinių tautų tradicijų bruožais.

Darbininkų kolektyve, kur dirba įvairių tautybių žmonės, nacionalinės konsolidacijos procesas dar gyvesnis ir spartesnis negu šiuolaikiniame Tarybų Lietuvos kaime. Tai ypač ryšku Grigiškių bandomojo popieriaus kombinate. Įvairių nacijų konsolidacijos procesas šiuo metu čia reiškiasi darbininkų kolektyvo daugiakalbiškumu (be savo gimtosios kalbos, visi laisvai kalba rusiškai), mišriomis nacionaliniu požiūriu santuokomis, mišria (įvairiakalbe) meno saviveikla ir t. t.

Būtų galima nurodyti ir daugiau naujosios darbininkų buities bruožų. Visi jie liudija, kad tiek mūsų respublikos kolūkiniame kaime, tiek dar labiau mieste formuojasi naujas komunistinės epochos žmogus, atsiranda ir dėsningai vystosi naujos buities formos, nauji žmonių tarpusavio santykiai, naujos tarybinės tradicijos.

Lietuvių tarybinės etnografijos mokslas, apibendrinamas kasdieninėje darbininkų ir kolūkiečių buityje pastebėtuosius naujovės reiškinius, išryškindamas šių reiškinių atsiradimo ir vystymosi dėsningumą, neabejotinai prisideda prie tolesnio komunistinės buities daigų propagavimo ir stiprinimo. Tokiu būdu etnografijos mokslas atlieka savo visuomeninę funkciją.

JUODUPĖS (ROKIŠKIO RAJ.) VALSTYBINIO VILNONIŲ AUDINIŲ FABRIKO „NEMUNAS“ DARBININKŲ GYVENAMŲJŲ PATALPŲ RAIDA 1907—1961 METAIS

A. DANILIAUSKAS

Tyrinėjimo objektas ir problemos. Tarybinė etnografija, atspindėdama visuomenės struktūros ir klasinių jėgų pakitimus, pastaruoju metu vis daugiau dėmesio skiria darbininkijos buities ir kultūros tyrinėjimams. Tai visai suprantama: jei XX a. pradžioje pagrindinė lietuvių liaudies masė buvo valstiečiai, tai 1959 m. Lietuvos TSR miesto gyventojai jau sudarė 39%¹. Vadinasi, jau neįmanoma spręsti mūsų liaudies etninio vystymosi problemų, neliečiant šiuolaikinės darbininkų klasės.

Mokslinė etnografinė literatūra darbininkų buities klausimu negausi. Buržuazinės Lietuvos etnografai nesidomėjo proletariatu.

Tarybinė etnografija mūsų istorikai ir ekonomistai yra parašę eilę darbų apie darbininkų klasę, kurie tam tikru mastu liečia atskirus etnografinius momentus.

Tarp knygų, kuriose liečiama politinė, ekonominė ir juridinė proletariato padėtis buržuaziniame laikotarpyje, etnografiniu požiūriu pažymėtini Z. Balevičiaus darbai².

Tarybų Lietuvos darbininkų gyvenimas socializmo statybos laikotarpiu nagrinėjamas J. Dobrovolsko straipsnyje „Naujosios Akmenės cemento gamyklos darbininkų buitis ir kultūra“³ ir K. Surblio straipsnyje „Pagrindiniai Lietuvos TSR darbininkų klasės formavimosi ir vystymosi šaltiniai pokario metais“⁴.

Reikia pridurti, kad darbininkų klasės kultūros ir buities vystymuisi suprasti yra svarbūs tarybinių etnografų darbai, skirti valstietijai, nes pastaroji Lietuvoje daugeliu atvejų buvo ir yra pagrindas darbininkų klasės formavimuisi.

Šio straipsnio tikslas, remiantis Juodupės Valstybinio vilnonių audinių fabriko „Nemunas“ (Rokiškio raj.) duomenimis, nustatyti gyvenamojo namo interjero raidos tendencijas nedidelėje darbininkų gyvenvietėje 1907—1961 m. laikotarpiu. Darbas paremtas anketine-statistine bei lauko tyrinėjimų medžiaga, autoriaus surinkta 1961—1962 m., medžiaga, sukaupta Istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje ir Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institute, taip pat išlikusia archyvuose. 1952—1953 m. Juodupės apylinkių kolūkiečių buičiai tirti nemaža medžiagos surinko Istorijos instituto etnografai, dalyvavę TSRS MA N. Miklucho-Makla-

¹ Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis, 11, Vilnius, 1960.

² Z. Balevičius, Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1950; Z. Balevičius, Darbininkų išnaudojimas buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1950.

³ ILKI, 3, 318—332.

⁴ K. Z. Сурблис, Основные источники формирования рабочего класса Литовской ССР в послевоенный период. — Из истории рабочего класса СССР, Л., 1962.